

Антропологічний вимір історії

О. М. Дорошенко

ПОХОДЖЕННЯ ТА СТРУКТУРА РОДУ СКАРЖИНСЬКИХ В ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті висвітлюється історія походження роду Скаржинських на базі значної кількості опублікованих та архівних джерел. Досліджується його структура, поділ на гілки та лінії роду.

Ключові слова: рід, покоління, Скаржинські, Південна Україна.

Вагоме місце у переліку дворянських родів, які сприяли розвитку Південного регіону, належить Скаржинським. Представники роду були військовими, згодом стали великими землевласниками-поміщиками, після реформи 1861 р. перетворились у землевласників-підприємців, чиновників та інтелігенцію. Сьогодні без відповіді залишаються питання щодо походження роду Скаржинських, його структури, формування горизонтальних й вертикальних гілок, династичних зв'язків із іншими родами, що й визначає актуальність. Відповідно, основна мета дослідження полягає у критичному аналізі джерел, які містять версії етнічного походження роду Скаржинських. Для цього необхідно дослідити стан історіографічних розробок з історії цього роду, охарактеризувати джерельну базу з його історико-генеалогічної еволюції, інтерпретувати принципи „сімейної історії” щодо вивчення структури та динаміки роду Скаржинських, відтворити „мережу” родинно-дружніх взаємин.

В історичних джерелах зустрічається інформація, що Скаржинські мають польське, литовське, білоруське походження. Відомості про польське коріння знаходимо у „Гербовник дворянских родов царства Польского”, де стверджується, що рід Скаржинських проживав на польських землях із середини XVI ст. [1, 422]. На польське походження династії також вказує „Общий Гербовник Всероссийской Империи”, у якому є запис: „Предки цього роду з 1628 р. володіли нерухомим майном у Турівському воєводстві і за службу нагороджувались польськими королями всілякими чинами; Анатолій-Олександр Скаржинський, який походив із цього роду, у 1733 р. вступив на російську службу і при переході у православну віру найменувався Михайлом” [2, 79].

Ім'я Олександра Скаржинського фігурує в „Актах про походження шляхетських родів в Південно-Західній Росії”, зокрема зустрічається скарга, яка датується 1696 р., дворянина Олександра Скаржинського на дворянина Івана Кириченка-Виговського, буцім останній, будучи козацьким суддею, похвалявся різати ляхів, а потім разом із дворянами Сингаївськими і козаками Палія багаторазово нападали на будинок Скаржинського, грабували майно, били членів родини і піддавали його знущанням [3, 275]. Вважав Скаржинських поляками і А. Скальковський. Він називав Петра Михайловича Скаржинського – отамана Бузького козацького полку – польським емігрантом [4, 250]. Цієї ж думки дотримувався й автор багатомовної праці „Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Новороссия и

Крым” В. Семенов-Тянь-Шанський [5, 251]. В історико-етнографічному та господарсько-статистичному описі Щербанівського повіту Т. Осадчий також пише про польське походження Петра Скаржинського [6, 59].

Крім цього, у дореволюційних джерелах зустрічаються відомості про литовське походження зазначеного роду. У журналі „Киевская старина” за 1893 р. міститься інформація про лубенських Скаржинських такого змісту: „Литовський шляхтич Олександр Скаржинський після закінчення наук в Оршанській академії служив перекладачем латинської та польської мов у генералітеті, який знаходився у Польщі при російській армії. У той же час він прийняв православ'я і після закінчення польської війни просив нагороди у тодішнього правителя Малоросії князя Баратинського. У відповідь на це прохання Скаржинський 1732 р. був призначений лубенським полковим сотником. Разом із прийняттям православ'я Скаржинський отримав ім'я Михайло” [7, 426]. І. Філіпович, будучи священником с. Мигія, яке належало Скаржинським майже півтора століття, також повідомляв, що „рід Скаржинських литовського походження і проживає у Малоросії ще з початку XVII ст.” [8, 16].

Зустрічаються відомості, що Скаржинські – шляхетсько-старшинський рід білоруського походження. Олександр-Михайло Скаржинський (? - бл. 1753 р.) служив перекладачем із латинської і польської мов при російській армії у 1730 р., переселився в Україну й був сотником Лубенської І-ї полкової сотні (1737 – 1750). Від синів Олександра-Михайла Скаржинського Івана Скаржинського – лубенського полкового хорунжого у 1773 р. і Михайла Скаржинського (сотника II-ї Лубенської полкової сотні й лубенського повітового маршалка) та Петра пішли три лінії роду Скаржинських, які поріднилися з багатьма українськими старшинськими родами XVIII – XIX ст.: Закревськими, Значко-Яворськими, Милорадовичами, Миклашевськими, Судієнками [9, 202]. Цієї ж думки дотримувався і М. Астряб, вивчаючи історію родини Райзерів, які мали сімейні зв'язки із Скаржинськими [10, 23].

Варто відзначити, що у Малоросійському Родословнику В. Модзалевського відсутній будь-який натяк на польське, литовське чи білоруське походження роду Скаржинські представлені через широкі шлюбні зв'язки з українською козацькою старшиною та російським дворянством [11]. Аналізуючи опубліковані джерела, а також залучивши до наукового обігу не опрацьовані раніше матеріали із Державного архіву Полтавської області (описи герба, виписки із родословної, накази про затвердження дворянства, листування), можна зробити висновок, що родина мала саме польське походження. Її представники проживали у Речі Посполитій упродовж XVI – XVII ст., знаходячись на службі у польських королів. У XVIII ст. Річ Посполита переживала політичну кризу, у її внутрішні справи постійно втручались сусіди, головним чином Російська держава. Жорстоке протистояння розгорнулося у 1730-х рр., коли боротьбу за владу вели Станіслав Лещинський та Август Саксонський. Російський уряд увів на польські землі війська і вирішив питання на користь Августа III Саксонського.

У період описаних подій, а точніше 1733 р., як зазначає більшість джерел, Антоній-Олександр Скаржинський перейшов на службу до Російської держави і, прийнявши православну віру, отримав ім'я Михайло. Вказане підтверджує „Виписка із дворянських Литовсько-Віленської губернії книг доказу фамілії дворян Скаржинських герба Бонча”, у якій зазначається, що 1806 р., 18 червня перед губернським маршалом і орденів Святого Станіслава і святої Анни другого ступеня кавалера, командором Каспером Чижем, який головував серед депутатів із усієї Литовсько-Віленської губернії, що представляли її повіти, для прийому і розгляду доказів дворянства були вибрані, цим депутатам представлено докази дворянського походження фамілії дворян Скаржинських герба Бонча [12, 1].

Із представлених документів стало відомо, що їхній предок, Войцех Скаржинський отримав дворянську прерогативу під час переходу із Польщі у Литву 1628 р. і володів маєтками Ольважанами і Егелянами, які знаходились у Троїцькому повіті. Він залишив по собі трьох синів: Казимира, Мартина і Петра. Із них найстарший брат Казимир став батьком дев'яти дітей, із яких синами були п'ятеро: Петро, Федір, Іван, Олександр, Бенедикт. Найстарший брат Петро не залишив по собі нащадків. Найменший Бенедикт від дружини Маргевичівни залишив синів, які служили у Польщі. Олександр Скаржинський після навчання в Орші поступив на російську військову службу і прийняв православну віру 1733 р., отримавши ім'я Михайло.

Ці події також підтверджуються наказом Генеральної військової колегії 1734 р., від 18 липня на сотницьтво Лубенської сотні Михайлу (Олександр) Скаржинському, де вказано, що Олександр Казимирович має походження із литовсько-польської родини і при переході у православну віру отримав ім'я Михайло. У представленні фельдмаршала графа Лесля у військову колегію від 24 вересня 1748 р. мова йде про надання Михайлу Скаржинському 20 дворів у містечку Кузенки, у вічне користування на сотницький ранг. У цьому ж представленні згадуються заслуги Скаржинського під час служби у російських військах, які знаходились у Польщі. Потім повідомляється, що Михайло Казимирович Скаржинський одружився 1741 р. з Марією Д'яковською, яка народила йому трьох синів: Михайла, Петра, Івана та двох доньок [13, 1].

Польське коріння роду підтверджується й епістолярними джерелами. Зокрема до сьогодні збереглось листування між Михайлом (Олександром) Казимировичем Скаржинським і його батьком. А також листи від братів Федора, Івана, які писали із Польщі до Лубен, розповідаючи про стан здоров'я батьків, ситуацію у маєтках та про найближчих родичів [14, 1].

Найстарший син Михайла (Олександра) Скаржинського і Марії Д'яковської – Михайло Михайлович Скаржинський, 1740 р. народження, пов'язав своє життя із військовою службою. У 25 років був обраний і призначений сотником II-ї Лубенської сотні, прослуживши до 1773 р. Він спочатку отримав чин бунчукового товариша, а потім майора. У 1798 р. став маршалом Лубенського повіту. Сімейне життя не склалось, він був неодружений, пішов із життя у 1804 р., не залишивши нащадків.

Середнім сином у сім'ї Скаржинських був Петро Михайлович, який народився 1741 р. Його життєвий шлях також був пов'язаний із військовою справою, він брав участь у російсько-турецьких війнах другої половини XVIII ст. Петро Михайлович Скаржинський став першим представником роду, який почав проживати у Херсонській губернії. Він одружився з представницею родини Булацелів [15, 2]. Саме нащадки Петра Михайловича Скаржинського й Уляни Григорівни Булацель стали окремою гілкою роду, яку називають херсонською.

Найменшим сином у родині був Іван Михайлович Скаржинський, 1749 р. народження. Він почав службу 16-річним юнаком у Малоросійській колегії, а 1773 р. був призначений до Лубенського полку полковим хорунжим і залишався на цій посаді до 1780 р., згодом отримав чин бунчукового товариша. Ідучи у відставку, отримав чин майора, потім служив золотоношським повітовим маршалком. Мав маєтності в Золотоніському повіті. Іван Михайлович Скаржинський одружився з Оленою Григорівною Закревською, 1774 р. народження, став батьком трьох синів – Івана (1790 р.), Григорія (1792 р.), Миколи (1794 р.) та доньки Варвари. Іван Іванович брав участь у війні проти військ Наполеона 1814 р. Звільнився зі служби 1818 р. у чині штабс-капітана. Продовжуючи родинну традицію, у 1829 р. став лубенським дворянським маршалком, був також почесним наглядачем Лубенського повітового училища. Щодо доньки Варвари Іванівни, то вона одружилась з Василем Миколайовичем Вілецьким. Саме сім'я Івана Михайловича та Олени Григорівни стала основою для формування окремої гілки роду – лубенських Скаржинських, яку продовжили їхні нащадки. До цієї родини належала Катерина Миколаївна Скаржинська (1852 – 1924) – фундаторка першого музею української старовини у Лубнах (с. Крулик), згодом у Полтаві.

В Україні відома і чернігівська лінія роду Скаржинських, яка пов'язана із лубенською лінією. У Івана Івановича народилося двоє синів: Матвій і Анастасій. Матвій Іванович Скаржинський був титулярним радником, головою Чернігівського окружного суду, кавалером ордену Святого Володимира II ступеня, а також орденів Анни і Станіслава I ступеня. Його брат Анастасій Іванович перебував на державній службі із 1794 р., мав чин колезького асесора, довгий час був підскарбієм Мглинського повіту. У Анастасія Івановича та його дружини Катерини Павлівни впродовж 1830-х рр. народилось три сини: Матвій (1830), Василь (1834), Іван (1836). Їхня діяльність була пов'язана із службою у війську та суді. Вони були відомими громадськими діячами другої половини XIX ст. Представники чернігівської гілки Скаржинських допомагали О. Лазаревському архівними матеріалами щодо історії Гетьманщини. Династичні зв'язки чернігівських Скаржинських із українськими родинами козацько-старшинського походження сприяли розширенню цієї гілки [16].

У 1785 р. Катерина II поширила в Україні права російського дворянства, а претендентам на дворянство треба було довести свої права. У кінці XVIII – на початку XIX ст. українська старшина розшукує докази своїх дворянських прав. Представники роду Скаржинських також клопотались про отримання дворянства. Більше всіх цією справою займався найменший син Михайла Казимировича Скаржинського – Іван Михайлович. Він доводив, що вихідці із роду належали до польської шляхти. Справа увінчалась успіхом, Скаржинські були внесені до дворянської книги Литовсько-Віленської губернії, про що у 1809 р. отримали виписку: „...на основі представлених доказів, які підтверджують дворянство прізвища Скаржинських, Ми, губернський маршал і повітові депутати відповідно до жалуваної дворянству грамоти 1785 р., дотримуючись даних від сенату Литовському губернському правлінню правилам, фамілію дворян Скаржинських, а саме громадсько-військового комісара Антонія Бенедиктовича, генерал-майора російської військової служби й орденів Святого Георгія IV ступеня і Святого Володимира із великим хрестом II ступеня кавалера Петра Михайловича із синами Віктором і Миколою, прем'єр-майора і Лубенського повіту маршала Михайла, також прем'єр-майора і Золотоношського повіту маршала Івана Михайловича із синами Михайлом, Миколою, і Григорієм, Івана Івановича із сином Венедиктом,

Станіслава Антоновича, поручика колишніх військ польських Ігнатія, колишнього Литовської Артилерії хорунжого Тимофія, синів Троїцького архітектора Йосифа, Антонія і Фердинанда Івановичів, також Венедикта і Миколу Георгійовичів, Домініка, Петра, Івана і Йосифа Івановичів Скаржинських за родовитих старожилих дворян польських визнаємо, оголошуємо і зачисляємо їх у дворянську Литовсько-Віленської губернії книгу у першу частину. Прийнято на генеральному, дворянському, депутатському Литовсько-Віленської губернії зібранні у Вільно» [17, 3].

Дворянство Скаржинських також підтверджує „Родословна і докази про дворянство роду благородних Скаржинських древнього герба Скаржинських-Бонча”. У цій родословній зазначається і ще раз підтверджується, що Олександр Казимирович Скаржинський, згодом Михайло, під час перебування російської армії на території Речі Посполитої, у 1734 р. вступив на російську службу перекладачем латинської і польської мови. У спадок перейшов також і герб Скаржинських-Бонча, що мав наступне зображення: „У блакитному полі єдиноріг білий, до коня подібний, із піднятими догори передніми ногами” [18, 3]. Цей герб належав Олександру Казимировичу Скаржинському і знаходився у гербовнику польському на той час, коли він проживав у Троїцькому воеводстві, де залишилися його брати і родичі. Вказані докази про шляхетське походження роду Скаржинських були прийняті комісією Київського дворянського зібрання і Скаржинських записали до четвертої частини дворянської родословної книги Київської губернії.

Отже, проаналізувавши опубліковані джерела й архівні матеріали, можна стверджувати, що рід Скаржинських має саме польське походження. В Україні він відомий з першої половини XVIII ст. і пов'язаний з діяльністю Антонія-Олександра Скаржинського, який став сотником лубенської сотні, прийняв православ'я і отримав ім'я Михайло. Через династичні зв'язки з родами Д'яковських, Закревських, Вілецьких, Райзерів Скаржинські згодом зуміли утвердитись в Лівобережній Україні. Представники роду отримали російське дворянство і закріпили за собою герб Скаржинських-Бонча. Разом із тим відбулось розгалуження роду на окремі гілки: полтавську, чернігівську та херсонську. Вихідці із родин багатьох гілок Скаржинських долучились до військової та чиновницької служби, займались меценатством.

11. Модзалевский В.Л. Малороссийский Родословник. – К., 1908. – Т. I.
12. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 2481.
13. Там же. – Спр. 2492.
14. Там же. – Спр. 2483.
15. Рыляков В.Н. Булацели. – Вып. 1: Русское генеалогическое общество. Свод поколений росписей российских родов. – СПб., 1993.
16. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. – 1901. – Т. II. – Ч. 3.
17. ДАПО. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 2477.
18. Там же. – Спр. 2480.

Doroshenko O.M. The origin and structure of the Skarzhynsky's family in historical sources. In the article is investigated the history of the origin of the Skarzhynsky's family on the base of numerous published and archived sources. The family's structure, dividing into branches and lines is defined.

Key words: gender, generation, Skarzhynsky's, Southern Ukraine.

Н. Ф. Визір

ПЕРСОНАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМОЛОГІЇ: ОРЕНБУРЗЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ІВАНА ЗАРЕЦЬКОГО

Цей матеріал присвячено відомому українського керамологу, археологу, краєзнавцю Івану Зарецькому, зокрема висвітлено оренбурзький період його життя й діяльності.

Ключові слова: Іван Зарецький, Оренбург, археологічна діяльність, музеї, кустарний промисел

Серед тих діячів, які зробили вагомий внесок у збереження культурної спадщини українського народу, чільне місце посідає постать Івана Антоновича Зарецького (1857 – 1936) – українського керамолога, краєзнавця, музеолога, етнографа й археолога зокрема. Він народився в козацькому селі Лютенька Гадяцького повіту Полтавської губернії і вже з дитячих років активно цікавився історичним минулим рідного краю.

І. Зарецький був членом Московського товариства любителів природознавства, антропології й етнографії, Московського археологічного товариства, Петербурзького археологічного товариства, дійсним членом Полтавської вченої архівної комісії, членом Воронежської та

1. Гербовник царства Польского. – Краков, 1858.
2. Дворянские роды внесенные в общий гербовник Всероссийской империи (от начала XVII ст. до 1885 г.) / Сост. А. Бобринский. – СПб., 1890. – Ч. II.
3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. – Ч. IV: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России – Т. I. – К., 1867.
4. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850 – Ч. I.
5. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества / Под ред. В. Семенова-Тянь-Шанского. – Т. XIV: Новороссия и Крым. – СПб., 1910.
6. Осадчий Т. Щербановская волость. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. – Херсон, 1891.
7. Сведения о лубенских Скаржинских. Отрывок из дневника полтавского помещика // Киевская старина. – 1893. – Т. XLI.
8. Филиппович И. Летопись прихода Петропавловской церкви с. Мигея, Елисаветградского уезда Херсонской епархии // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1901. – Т. XXIII.
9. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів, Б. р.
10. Астряб М.Г. Старина Лубенского полка в 1777 г. // Труды Полтавского УАК. – 1912. – Вып. 9.

Іван Зарецький